

พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมแนวเกษตรกรรม

Buddhism for the Agricultural Societies

กัณฐชา วิญญูวิริยวงศ์

Kanthacha Winyuwiriwong

สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

Office of the Permanent Secretary for Ministry Of Agriculture and Cooperatives

Email: sdamnoen@yahoo.com

บทคัดย่อ

พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลทั้งเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมโดยตรง และใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาตรัสสอนธรรม โดยเชื่อมโยงจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปยังสิ่งที่เห็นได้ยาก ดังกลิภากรทวาชสูตรที่เป็นการทำงานที่จิตใจและมีผลเป็นอมตะ ซึ่งหลักธรรมคำสอนล้วนแล้วแต่สนับสนุนให้นำไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์และก้าวเข้าสู่มรรควิธีตาม อริยมรรคมีองค์ 8 รวมทั้งได้แสดงธรรมประโยชน์และความสุขที่พึงแสวงหา 3 ระดับ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน(ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ประโยชน์ในภพหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด(ปรมาตถะ) ตลอดจนหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่เหมาะสมและเกื้อหนุนให้เกิดประโยชน์และความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้าตามหลักธรรมพหุคัมภีระ กุฏทันตสูตร และจักรวรรดิวัตติ 12 ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ที่สามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคล ระดับชุมชน และการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระดับประเทศ

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม; เกษตรกรรม

ABSTRACT

The Buddha's teachings about the agricultural development are according to the social contexts are the best practices which are the suitable practices call "The Middle Paths" or the 8 Noble Paths. The Buddha taught about the benefit and the happiness to be searched by the people at the 3 levels: – The first level is the present benefit the second level is the future benefit and the third one is the highest benefit which is the Paramatta Benefit. The Doctrinal Principles causing the benefit and the happiness to arise in this word are Bayaggha Dhammas and the formula of KŪtadanta SŪtra and 12 Cokkavatti Sutra supporting the agriculture to be complete practices for applying to solve the problems and agricultural development for the personal level and community level including to solve the problem and social economy development. For the national level. It is the best practice to be applied to the solving of the problems about the agriculture both at the level the individual, the communities and the nation.

Keywords: Engaged Buddhism; Agricultural

บทนำ

เกษตรกรรมเป็นแหล่งผลิตอาหารและปัจจัย 4 ที่สำคัญที่มีมาและดำรงอยู่ควบคู่กับมวลมนุษยชาติ และสัตว์โลกทั้งหลายเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ นับตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จากความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน ลักษณะการทำเกษตรกรรมที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยพัฒนาผ่านกาลเวลามายังสมัยพุทธกาลและในสมัยที่ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมอินเดียที่มีการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก และเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความหลากหลายของชน ในชาติโดยเหตุที่ชนเผ่าอินโดอารยันขับไล่ชนเผ่าดราวิเดียนซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมจากทางเหนือให้ ถอยร่นไปทางใต้ของอินเดียโบราณอันเนื่องมาจากความต้องการความมั่นคงของอาหารและความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม

ในสมัยพุทธกาล เกษตรกรรมได้รับความสำคัญเป็นอันมากนับตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาชีพชั้นสูง โดยได้ปรากฏในพระพุทธรประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีความสัมพันธ์กับการทำเกษตรกรรมมาตั้งแต่พระองค์มีพระชนม์มายุเพียง 7 ชันษา พระองค์ได้ร่วมในพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญกับพระราชบิดา (ม.มู (ไทย) 12/381/416) ข้อความนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า ในครั้งพุทธกาลการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการทำนาซึ่งเป็นการทำเกษตรกรรมที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของสภาพดินฟ้าอากาศจึงได้มีพิธีกรรมที่สร้างความเชื่อมั่นก่อนมีการทำนา จะเห็นได้ว่าการทำเกษตรกรรมในสมัยพุทธกาลนอกจากเป็นแหล่งผลิตอาหารในการดำรงชีพแล้วพระพุทธรเจ้ายังใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาในการตรัสสอนธรรม เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟังจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยากเพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขตามลำดับ โดยหลักธรรมที่ได้ตรัสสอนในวาระ โอกาส และสถานที่ต่าง ๆ นั้น ล้วนสนับสนุนโน้มนำไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์ หรือนิพพานเป็นที่สุด (เดือน คำดี, 2534) และหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรมนั้นย่อมโน้มนำให้เกษตรกรเมื่อปฏิบัติตามแล้วมีประโยชน์และความสุขตามสมควรแก่ฐานะหรือฐานานุกรม และก้าวเข้าสู่มรรควิถึของการดำเนินชีวิตที่เกษตรกรจะไม่ตกอบาย โดยเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์เช่นกัน ดังนั้น จึงเป็นการทำทนายให้แสวงหาคำตอบถึงอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรมในบริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียในสมัยพุทธกาล และการประยุกต์หลักธรรมสำหรับเกษตรกรและสังคมเกษตรกรรมว่า มีในลักษณะใดบ้าง

บริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียสมัยพุทธกาล

สังคมเกษตรกรรมของอินเดียสมัยพุทธกาลและในเวลาใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนพุทธกาลชาวอารยันมีบทบาทสำคัญโดยมีอำนาจเหนือดินแดนอินเดียที่อุดมสมบูรณ์ด้วยการขับไล่ชนเผ่าดั้งเดิมที่อยู่บริเวณแม่น้ำสินธุซึ่งไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ ดราวิเดียนถอยร่นไปทางตะวันออกของแม่น้ำคงคา บางพวกที่เหลื่อมปะปนสายเลือดกับพวกอารยันเรียกว่าพวกฮินดู ส่วนพวกที่ถูกจับเป็นเชลย เรียกว่า ทัสสยุหรือทาส การทำเกษตรกรรมจากเดิมของชาวอารยันที่เลี้ยงสัตว์กึ่งเร่ร่อนเริ่มลงหลักปักฐานโดยทำการ

เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์บนที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในหมู่ของตน จนกระทั่งแบ่งปันสิทธิครอบครองและสิทธิครอบครองตกทอดกับทายาท โดยผู้ทำเกษตรกรรมประกอบด้วยเจ้านายกับกรรมกรหรือผู้รับใช้ ผลประโยชน์ตกแก่เจ้านายเสียส่วนใหญ่ฐานะเศรษฐกิจจึงแตกต่างกันมาก และด้วยวิทยาการที่ก้าวหน้าเศรษฐกิจขยายตัวออกไปมีช่างที่ค้าขายจนเป็นอุตสาหกรรม

สมัยพุทธกาลการทำเกษตรกรรมมีความสำคัญเป็นอันมากทั้งต่อการดำรงชีวิต พระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ เช่น กรณีปัญหาการแย่งน้ำของนครกบิลพัสดุ์และนครโกลิยะ ซึ่งนครทั้งสองตั้งอยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำโรหิณี โดยต่างฝ่ายต่างก็กล่าวว่ายตนควรจะได้น้ำก่อน และเตรียมรบโดยยกทัพออกมาประจันหน้ากันอยู่ หากแต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาห้าม อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการทำนาเป็นเรื่องที่สำคัญของกษัตริย์ การทำเกษตรกรรมเป็นการพัฒนาจากสมัยก่อนพุทธกาล จากการเลี้ยงสัตว์แล้วใช้แรงงานสัตว์ทำการเพาะปลูกในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ โดยมีวัวซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญที่ได้อาศัยแรงงานและผลผลิต เช่น ปัญจโครส การเลี้ยงสัตว์มีกรับจ้างเลี้ยงสัตว์เป็นฝูง การทำเกษตรกรรมในสมัยพุทธกาลได้มีความเจริญก้าวหน้าโดยมีการรวมกำลังกันทำงานแบบสหกรณ์ เช่น มีการทำสหกรณ์ชลประทานร่วมกัน โดยมีการขุดเป็นร่องให้น้ำเดินสำหรับเขตภายในที่ดินของบ้านคฤหบดี

สำหรับสภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจทั้งภาคพลเมืองและภาครัฐหรือราชสำนักจะมีรายรับในรูปของการเก็บภาษีอากร โดยใช้วิธีชักส่วนเป็นสิ่งของจากผลประโยชน์ที่พลเมืองทำได้ (หาใช่เก็บเป็นตั่วเงินไม่) โดยอาศัยหัวหน้าหมู่บ้านคามโภชกะเป็นผู้คำนวณเก็บ หรือมีเจ้าพนักงานเป็นผู้เดินเก็บจนถึงที่ประตูยุงฉาง หรือบางทีก็มีเจ้าพนักงานของพระราชวังไปสอบวัดจนถึงที่นา แต่เมื่ออาชีพของสังคมอินเดียขยายออกไปมีทั้งช่างต่าง ๆ อุตสาหกรรม และทำการค้าขายไปในตัว จะเรียกว่า “ เสฏฐี ” หรือเศรษฐีซึ่งสัมพันธ์กับผู้ที่อยู่ในอาชีพเดียวกันและราชสำนัก เสฏฐีที่เป็นผู้นำเรียกว่า “ มหาเศรษฐี ” ส่วนฐานะรองลงมาเรียกอนุเสฏฐี และนิยมร่วมกันกระทำการโดยมีหัวหน้าที่เป็นปมุข เรียกว่า “ เซษฐิกะ ” การทำเกษตรกรรมยังได้ผลผลิตที่เพียงพอโดยอาศัยความก้าวหน้าของวิทยาการ ขณะเดียวกันผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมก็จำเป็นต้องมีสิ่งแปลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร เช่น นิกกะ (ทองตรา) สุวัณณะ (เป็นทองเหมือนกัน) กหาปณะ (เงินตรา) และผู้มีอาชีพการทำเกษตรกรรมสามารถใช้ข้าวสาร และข้าวเปลือกในการแลกเปลี่ยน การทำเกษตรกรรมของอินเดีย มิใช่เพื่อบริโภคเพียงอย่างเดียวแต่รวมถึงเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นหรือเพื่อขาย และมีสิ่งที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนพัฒนามาถึงการใช้ระบบเงินตรา “ กหาปณะ ” ซึ่งด้านหนึ่งเกิดความสะดวกรวดเร็ว แต่อีกด้านหนึ่งเกิดการสะสมและความโลภของมนุษย์ได้ขยายออกไปอย่างไม่จำกัด เพราะเงินเก็บไว้ได้ไม่เน่าเปื่อยดังที่ในสังคมพุทธกาลเก็บทรัพย์สินไว้ที่ “ ทวารโกฏฐกะ (ชุมประตู) ”

หลักการเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรมในบริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียสมัยพุทธกาล

บริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียในสมัยพุทธกาลและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องตลอดจนหลักการคำสอนในสมัยพุทธกาล ได้สะท้อนให้เห็นว่า บริบทสังคมเกษตรกรรมของอินเดียในสมัยพุทธกาลมี

อิทธิพลต่อทั้งผู้ที่ประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมโดยตรง และผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่นพระภิกษุ พราหมณ์ กษัตริย์ อำมาตย์ คามโกชกะ สำหรับการทำให้เกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นคนในวรรณะแพศย์ ศูทร และได้ปรากฏให้เห็นบ้างในวรรณะพราหมณ์ เช่น กลีการทวาชพราหมณ์ การทำเกษตรกรรมครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวาง บริเวณแม่น้ำ และเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของอินเดีย พระพุทธเจ้าได้จาริกไปในพื้นที่ต่าง ๆ และได้จาริกไปในพื้นที่นาของแคว้นมคธ โดยจะเห็นได้จากพระพุทธเจ้าได้สั่งให้พระอานนท้ออกแบบจิวรโดยดูแบบคันทนาชาวมคธซึ่งเป็นรูปแบบจิวรที่พระสงฆ์ได้ใช้จนถึงทุกวันนี้โดยแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์เป็นนาบุญของพุทธศาสนิกชน รวมทั้งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมหรือการพัฒนาเกษตรกรรมทั้งโดยตรงและได้ใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาในตรัสสอนเชื่อมโยงไปยังเรื่องอื่น ๆ ดังได้ตรัสสอนกฎที่ครอบคลุมความเป็นไปของชีวิตและจักรวาลที่เริ่มแรกนั้นมนุษย์มีจิตประภัสสร รวมทั้งการกระทำต่าง ๆ ของมวลมนุษย์ก็ตกอยู่ภายใต้กฎหรือกระบวนการนี้ทั้งอาชีพการงานและการทำเกษตรกรรมตามที่ปรากฏในอัครคัมภีร์อรรถกถา

อัครคัมภีร์อรรถกถา เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนการวิวัฒนาการของโลกและสังคมเป็นขั้นเป็นตอนตามเหตุปัจจัย และชี้ให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่มีสภาพจิตที่แตกต่างกันทั้งความยึดติดหรือความยึดมั่นถือมั่น โดยเฉพาะเป้าหมายที่เป็นจุดเริ่มต้นและผลลัพธ์ที่มีความทะยานอยาก (ตัณหา) แตกต่างกัน เช่น การบริโภคและการสะสมอาหาร การเอาของที่ไม่ใช่เจ้าของ ย่อมนำมาซึ่งผลที่เกิดความแตกต่าง ชัดแย้ง และไม่สงบสุขเหมือนดังเดิม ก็คือเกิดปัญหาหรือความทุกข์ขึ้นนั่นเอง แต่โดยธรรมชาติมนุษย์ปรารถนาความสุขและความเท่าเทียม จึงจำเป็นต้องมีคนกลางที่เป็นที่ยอมรับ คือกษัตริย์ ราชapakครอง ทำหน้าที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองฝ่ายที่ไม่ใช่ผู้นำก็เป็นผู้ใต้ปกครอง อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในระบบองค์รวม และปัญหาของมนุษย์นั้นประกอบด้วยปัญหาจากปัจจัยภายในจิตใจ และปัญหาจากปัจจัยภายนอกจิตใจ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นชาวานาโดยทรงอธิบายหลักการ และวิธีการทำนาในแบบของพระองค์ซึ่งปรากฏในกลีการทวาชสูตร เขตตสูตร อัจฉายิกสูตร เขตตูปมสูตรซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรม โดยได้แสดงถึงนาดี นาไม่ดีและวิธีที่จะทำนาให้ได้ผลดีแก่ชาวานา ทรงนำเสนอรูปแบบทำนาของพระพุทธเจ้าว่าเป็นการทำนาที่มีเป้าหมายเป็นทั้งโลกิยะที่มีผลเป็นข้าวเปลือก และการทำนาที่มีเป้าหมายเป็นโลกุตระหรือการทำนาในทางธรรมโดยมีผลเป็นอมตะ

สำหรับพระพุทธเจ้าที่ทรงรู้จักอุปกรณ์เหล่านี้ไม่ใช่เรื่องธรรมดา เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งคือ การนำอุปกรณ์การทำนามาเปรียบเทียบกับธรรมได้อย่างเหมาะสม ในทางกลับกันการปฏิบัติธรรมก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการทำนา ซึ่งสิ่งสำคัญลำดับแรกของการทำนาคือข้าวกล้า (ศรัทธาเป็นพืช) เพราะถ้าขาดสิ่งนี้แล้วสิ่งอื่นก็ไร้ความหมาย เช่นเดียวกับการขาดความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา จะเป็นเหตุให้เกิดความลังเลสงสัยห่างไกลจากความสำเร็จ เพราะฉะนั้นการทำเกษตรกรรมจะได้ผลผลิตตามเป้าหมาย ซึ่งผลของการทำนาคือข้าวเปลือกนั้น ต้องมีความรู้ความเข้าใจถึงเหตุปัจจัยสำคัญที่มีผลโดยตรงที่ทำให้เกิดผลตามเป้าหมายที่พึง

ปรารถนาคือข้าพเจ้าหรือปัญญาในอาชีพการงาน และหากต้องการปัญญาในทางธรรมด้วยเช่นเดียวกับกลี
การทวาทพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงชีพด้วยการทำนาก็สามารถกระทำได้ ก็แต่โดยความเชื่อมั่นและศรัทธาโดย
เข้าถึงแก่นสารัตถะของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่รู้แล้วนำมาไปปฏิบัติให้ครอบคลุมทุกกิจกรรม
ในชีวิต จนหลักธรรมคำสอนฝังแน่นในจิตใจและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับการประพฤติปฏิบัติ อันถือได้ว่าเป็นผู้มี
ความรู้ความเข้าใจหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งผ่านการศึกษา (ศึกษา) ตาม
หลักพระพุทธศาสนา บุคคลใดปฏิบัติดังนี้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาย่อมบูรณาการกับความรู้และ
การประพฤติปฏิบัติตามกิจกรรมด้านอาชีพการงานในบุคคลนั้น และหากปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ก็จะกลายเป็นวิถี
การดำเนินชีวิตที่มีผลให้เกิดทั้งปัญญาในอาชีพการงานและปัญญาในทางธรรมซึ่งไม่ตกอบายและมีผลเป็น
อมตะโดยหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ดังกลีการทวาทพราหมณ์ผู้มีอาชีพทำนา

เขตตสูตร และอัจฉายิกสูตร ว่าด้วยกิจเบื้องต้นที่ต้องรีบทำก่อนของชาวนาและภิกษุ ที่ควรทำใน
นาเปรียบเทียบกับภิกษุก็มีกิจที่ต้องทำเบื้องต้น ซึ่งหลักธรรมในเขตตสูตร และ อัจฉายิกสูตร (มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, 2539) ได้แก่ ไตรสิกขา คือ ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ
ฝึกอบรม ภาว วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุถึงจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน ได้แก่ 1) การ
สมาทานอธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในความประพฤติชั้นสูง 2) การสมาทานอธิ
จิตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิชั้นสูง 3) การสมาทานอธิ
ปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งชั้นสูง หรือเรียกว่า
ศีล สมาธิ ปัญญา

เขตตูปมสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมตามลำดับ ทรงแสดงแก่ภิกษุ ภิกษุณี เป็นลำดับแรก
เปรียบชาวนาหว่านพืชในนาชนิดดี ทรงแสดงธรรมแก่อุบาสก อุบาสิกาเป็นลำดับที่ 2 เปรียบชาวนาหว่านพืชใน
นาชนิดปานกลาง ทรงแสดงธรรมแก่อัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์และปริพาชกเป็นอันดับสุดท้ายเปรียบเหมือน
ชาวนาหว่านพืชในนาชนิดเลว ซึ่งมีดินแข็ง มีดินเค็ม พื้นดินเลว

เขตตสูตร (อีกสูตรหนึ่ง) ว่าด้วยนาดีและนาไม่ดี พระพุทธเจ้าตรัสว่า พืชที่หว่านลงในนาที่
ประกอบด้วยองค์ 8 ประการย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีความเจริญมาก คือ 1) เป็นที่ลุ่มและดอน 2) เป็นที่มีหินและ
กรวด 3) เป็นที่ดินเค็ม 4) เป็นที่ไถลงลึกไม่ได้ 5) เป็นที่ไม่มีทางน้ำเข้า 6) เป็นที่ ไม่มีทางน้ำออก 7) เป็นที่ไม่มี
เหมือง 8) เป็นที่ไม่มีคันทนา

ทำนองเดียวกัน ทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มี
อานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก สมพราหมณ์ผู้ประกอบด้วย 8 ประการ คือ 1) เป็นผู้มิ
มีจกาทิฏฐิ 2) เป็นผู้มิมีจกาสังกับปะ 3) เป็นผู้มิมีจกาวาจา 4) เป็นผู้มิมีจกามม้นตะ 5) เป็นผู้มิมีจกอาชีวะ 6) เป็น
ผู้มิมีจกาวายามะ 7) เป็นผู้มิมีจกาสติ 8) เป็นผู้มิมีจกาสมาธิ

ส่วนพืชที่หวานลงในนาที่ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ ย่อมมีผลมาก มีความเจริญมาก คือ 1) เป็นที่ไม่ลุ่มไม่ดอน 2) เป็นที่ไม่มีหินและกรวด 3) เป็นที่ไม่มีดินเค็ม 4) เป็นที่ไถลงลึกได้ 5) เป็นที่มีทางน้ำเข้า 6) เป็นที่มีทางน้ำออก 7) เป็นที่มีเหมือง 8) เป็นที่มีคันทนา เช่นเดียวกัน ทานที่ให้ในสมณะพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ 1) เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ 2) เป็นผู้ที่มีสัมมาสังกัปปะ 3) เป็นผู้ที่มีสัมมาวาจา 4) เป็นผู้ที่มีสัมมากรรมันตะ 5) เป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีวะ 6) เป็นผู้ที่มีสัมมาวายามะ 7) เป็นผู้ที่มีสัมมาสติ 8) เป็นผู้ที่มีสัมมาสมาธิ

ท่ามกลางสังคมเกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่มีความเจริญเป็นอันมากทำให้มีกลุ่มบุคคลที่มีความได้เปรียบเสียเปรียบ โดยการทำการเกษตรกรรมไม่ได้เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคอีกต่อไป ยังมีไว้เพื่อจำหน่าย และถูกกำหนดเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนสมัยนั้นซึ่งใช้ข้าวเปลือก ข้าวสาร และเงินตรา (กหาปณะ) ตลอดจนวัตถุสำหรับการค้าขายแลกเปลี่ยน เรียกว่า “ นิกกะ ” (หรือนิกกะ ทองตรา) และสุวรรณณะที่เป็นทองเหมือนกัน เมื่อเกิดระบบเงินตราขึ้นกลุ่มบุคคลที่อยู่ในฐานะได้เปรียบก็ยังมีเงินตราเป็นสิ่งรองรับความโลภได้มากขึ้น โดยอาศัยความสะดวกในการสะสมเงินตราดังปรากฏมีทั้งเศรษฐี มหาเศรษฐี อนุเศรษฐี ซึ่งหากยังไม่ได้ใช้ระบบเงินตราการสะสมด้วยวัตถุสิ่งของก็มีข้อจำกัดเรื่องสถานที่เก็บและไม่สามารถสะสมได้มากเท่าเงินตรา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเรื่องประโยชน์สุขในมุมมองของพระพุทธศาสนา ควรเป็นประโยชน์และความสุขที่เอื้ออำนวยให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคมใน 3 ระดับ ตามอรรถ 3 โดยเป็นประโยชน์ที่บุคคลพึงแสวงหาได้ และเป็นประโยชน์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ การครองชีพ สภาพแวดล้อม และความพร้อมหรือความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของบุคคล ตามพุทธประสงค์ โดยมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ **ประโยชน์ในปัจจุบัน** (ทิฐฐธัมมิกัตถะ) คือ เป็นประโยชน์ขึ้นตาเห็น สิ่งที่ต้องการได้มา ก่อให้เกิดความสุข สำหรับเวลาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้แก่ การตั้งตัวได้ทางโลกเป็นหลักฐาน เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า เกี่ยวกับชีวิตประจำวันหรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ เพื่อความสุขร่วมกันในระหว่างมนุษย์ สำหรับ**ประโยชน์ในภายหน้า** (สัมปรายิกัตถะ) คือ ประโยชน์เลยตาเห็น เป็นความดีที่ทำให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น ตั้งแต่บัดนี้สืบไปจนถึงภายหน้า ได้แก่ การตั้งตัวได้ทางศีลธรรม ทำให้ชีวิตมีคุณค่าเป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2557) ส่วน**ประโยชน์อย่างยิ่ง** (ปรมาตถะ) หมายถึง ประโยชน์ที่เป้าหมายขั้นสุดท้าย เป็นจุดหมายสูงสุด และเป็นยอดของประโยชน์ทั้งปวง เป็นประโยชน์ที่ก่อเกิดความสุขอย่างยิ่ง โดยไม่จำกัดกาลเวลาว่าจะเป็นปัจจุบันหรือภายหน้า และเป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต อยู่อย่างไร้ทุกข์ เป็นที่ลึ้นต้นหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส และเป็นที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ในขณะที่พระราชหรือกษัตริย์กำลังขยายอำนาจและอาณาเขต พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนถึงผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ที่คิดถึงความสุขและความกินดีอยู่ดีของราษฎร โดยการจัดการเศรษฐกิจที่ดีแทนการฆ่า

ตามกฎทันตสูตร และได้แสดงธรรมสำหรับพระราชหรือผู้ปกครองซึ่งเป็นข้อปฏิบัติอันประเสริฐเรียกว่า จักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งมีข้อธรรมสนับสนุนการทำเกษตรกรรม

การประยุกต์หลักธรรมเพื่อสังคมแนวเกษตรกรรม

1. การแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคล

การมองปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์ตามอัครคัมภีร์จะประกอบด้วยปัญหาภายในจิตใจ และปัญหาภายนอกจิตใจ เช่น ระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ที่สรรพสิ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในระบบองค์รวมตามหลักปฏิจกสัมปทา หรืออริยสัจ 4 ซึ่งทำให้เกิดมุมมองในการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาตามทัศนะของพระพุทธศาสนา 3 ประการคือ 1. การมองชีวิต สังคม และสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ 2. การมองทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บันดาลให้เกิดขึ้น 3. การมองว่าทุกข์เป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย คนเราย่อมสามารถสร้างเหตุปัจจัยที่ดีมาแก้ไขให้บังเกิดผลเพื่อการแก้ไขหรือดับทุกข์ได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา หรืออริยมรรคมีองค์ 8 โดยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคลได้โดยการกำหนดเป้าหมายและวิธีการทางพระพุทธศาสนาเพื่อการแก้ไขปัญหาภายในจิตใจก่อนโดยกำหนดเป้าหมายเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง และปัญหาภายนอกจิตใจ โดยกำหนดเป้าหมายเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมในอรรถกถาสุตตตสูตร เขตตสูตร และคัมภีร์กถาสุตต

การทำเกษตรกรรมตามหลักพุทธศาสนาย่อมต้องดับทุกข์ที่ใจให้ได้ก่อนโดยมีสภาพจิตที่เป็นสมาธิหรือมีจิตที่ “ นุ่มนวล แคล้วคล่อง ควรแก่งาน ” (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต), 2557) สำหรับการประกอบอาชีพโดยการเลี้ยงชีพชอบหรือสัมมาอาชีวะซึ่งถือ ได้ว่าเป็นการปฏิบัติที่เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดคุณสมบัติและกำลังจะก้าวไปในอริยมรรคมีองค์ 8 กล่าวคือ การเห็นความจริงถึงการเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้อง ถือได้ว่ามีสัมมาทิฐิ (มรรคองค์ที่ 1) ในการพยายามที่จะขจัดเสียซึ่งการเลี้ยงชีพในทางผิด ถือได้ว่ามีความพยายามชอบหรือสัมมาวาเย (มรรคองค์ที่ 6) และในการละเว้นการเลี้ยงชีพในทางที่ผิดด้วยสติมั่น และตั้งสติมั่นในการเลี้ยงชีพชอบ ถือว่ามีความระลึกรู้ชอบหรือสัมมาสติ (มรรคองค์ที่ 7) ดังนั้น การทำเกษตรกรรมที่เป็น การเลี้ยงชีพชอบหรือสัมมาอาชีวะ จึงมีองค์คุณสามกำกับ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวาเย และสัมมาสติ และได้ก้าวไปในมรรค

ทั้งนี้ เมื่อได้กำหนดเป้าหมายประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมาตตะ) เพื่อแก้ไขปัญญาภายในจิตใจ และกำหนดเป้าหมายประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตตะ) เพื่อแก้ไขปัญญาภายนอกจิตใจแล้ว ก็จะเป็นจุดเริ่มต้นของวิธีการที่จะพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นตามเป้าหมายปรมาตตะโดยการพัฒนาจิตใจตามหลักไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ 8 โดยการพัฒนาองค์คุณให้เพิ่มขึ้นจากสัมมาอาชีวะคือสัมมาสติหรือสติปัญญา 4 ซึ่งจะทำให้สภาพจิตใจมีความสุข สงบ และตั้งมั่น มีสมรรถภาพพร้อมกับการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และหากมีความเพียรอย่างไม่ทอดทิ้ง ก็สามารถถึงที่สุดแห่งทุกข์ หรือนิพพานซึ่งสอดคล้องกับการทำนาในแบบของ

พระพุทธเจ้าที่มีอมตะเป็นผลตามหลักธรรมในกถาพุทธชาดสูตร ควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามเป้าหมายประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะ)

การปฏิบัติตามเป้าหมายประโยชน์ในปัจจุบัน หรือเป้าหมายการทำเกษตรกรรมของเกษตรกรตามอัจฉริยปฏิธานคือชาวที่หุงได้หรือผลผลิตทางการเกษตร โดยการทำเกษตรกรรมในทำนองเดียวกันกับการทำนา ย่อมมีระยะเวลาที่เหมาะสมหรือฤดูกาลที่จะต้องทำและรีบดำเนินการตามภารกิจนั้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยเกษตรกรหรือชาวนาต้องรีบทำเกษตรกรรมเสมือนกับการไถคราดนา เร่งรีบเพาะพืช เร่งรีบไขน้ำเข้า ระบายน้ำออก ข้าวออกรวง เพื่อให้ได้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมาย คือชาวที่หุงได้หรือผลผลิตทางการเกษตร หากมีปัญหาอุปสรรคหรือเรื่องที่ต้องตัดลึนใจก็จำเป็นต้องมีข้อมูลเปรียบเทียบหรือความรู้ที่เพียงพอในการประกอบการตัดสินใจโดยเลือกสิ่งที่ดีต้องและให้ผลที่ดีกว่า ดังในเขตตสุตรการจะหว่านพืชก็ต้องหว่านในนาที่ดี ซึ่งย่อมจะให้ผลมาก

เกษตรกรเมื่อเลี้ยงชีพชอบก็ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาของคฤหัสถ์ให้เพิ่มขึ้นตามหลักไตรสิกขาผลที่ได้จะนำมาซึ่งความสุขทางจิตใจและทางกาย เป็นผู้ที่มีความดีอยู่ในตัวเอง บารมีและบุญก็จะก่อให้เกิดอำนาจแห่งความดี คือ หิริโอตตัปปะ ซึ่งสามารถปกครองตนเอง ควบคุม รักษาตนเองและคนอื่นได้ (สงบ เชื้อทอง, 2558) เมื่อประพฤติปฏิบัติตามหลักการทางพุทธศาสนาเหล่านี้แล้ว จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายของชีวิตโดยจะทำให้บรรลุเป้าหมายที่มุ่งประโยชน์ปัจจุบันตามหลักทิฐฐัมมิกัตถะอันเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการพัฒนาที่เป็นจุดเริ่มต้นและย่อมนำไปสู่การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในเรื่องอื่น ๆ ที่สนับสนุนการแก้ไขปัญหาและพัฒนาอาชีพตามหลักทิฐฐัมมิกัตถะ ด้วยหลักธรรมพหุคัมภีระ 4 ประการ ได้แก่ 1) ถึงพร้อมด้วยความหมั่น (อุฏฐานสัมปทา) 2) ถึงพร้อมด้วยการรักษา (อารักขาสัมปทา) 3) การมีคนดีเป็นมิตร (กัลยาณมิตรตา) และ 4) มีความเป็นอยู่เหมาะสม (สมชีวิตา)

2. การแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับชุมชน

กำหนดเป้าหมายหรือเป้าประสงค์ของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมของชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาวตามหลักธรรมในอรรถ 3 ที่เป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการ คือประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง โดยลักษณะของเป้าประสงค์ของชุมชนเกษตรกรรมที่กำหนดเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากซึ่งรวมถึงเกษตรกรในชุมชน สังคม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ด้วยการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมตามวิธีการในสังคัมพุทธกาลที่ปรึกษาหารือกันระหว่างคามโกชกะกับชาวบ้านในหมู่บ้านมาใช้ โดยเมื่อได้เป้าประสงค์แล้วควรให้รู้ทั่วกันทั้งชุมชนเกษตรกรรม

การถ่ายทอดเป้าประสงค์ให้รับรู้ทั่วทั้งชุมชนเกษตรกรรม สามารถใช้หลักธรรมเขตตูปมสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมตามลำดับตั้งแต่ภิกษุ ภิกษุณี เป็นลำดับแรกเปรียบเหมือนชาวนาหว่านพืชในนาชนิดดี (ส.สพ. (ไทย) 18/359/404) มาประยุกต์ใช้ในการจำแนกกลุ่มเป้าหมาย และจัดลำดับความสำคัญว่าควรเป็น

กลุ่มเกษตรกรใดที่ควรรับรู้ก่อนหลังเพื่อให้เกิดผลการรับรู้ทั่วทั้งชุมชนอย่างรวดเร็ว เมื่อรับรู้เป้าประสงค์ทั่วทั้งชุมชนเกษตรกรมาแล้วนำเป้าประสงค์นั้นมาทำให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น

การนำเป้าประสงค์มาจัดทำแผนปฏิบัติการของชุมชน (แผนฯ) ด้วยการนำหลักธรรมาประยุคดีใช้ในการวางแผนเพื่อให้เป้าประสงค์เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นและเป็นเครื่องมือสำหรับการติดตามประเมินผลโดยกำหนดช่วงเวลาที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าประสงค์ ด้วยการกำหนดกิจกรรม และระยะเวลาที่ใช้ดำเนินการ และเมื่อสิ้นสุดระยะเวลาดำเนินการตามกิจกรรมกำหนดเป้าหมายที่จะได้รับหรือผลผลิตของกิจกรรมคืออะไร และใครเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ เช่นเดียวกับภารกิจของชาวนาที่ต้องดำเนินการ เพื่อความชัดเจนในการปฏิบัติตามแผนฯ

การดำเนินกิจกรรมหรือการปฏิบัติตามแผนฯ ที่วางไว้เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ของชุมชนโดยนำกลไกการทวงสูตรมาประยุกต์หรือพัฒนาเป็นมุมมองของการดำเนินงานของชุมชน ผู้นำชุมชน หรือผู้รับผิดชอบดำเนินการตามแผนฯ ต้องมีความศรัทธาในภารกิจของชุมชน โดยศรัทธาต่อภารกิจที่รับผิดชอบ ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจในเป้าประสงค์ของชุมชนเกษตรกรมาร่วมกันเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นและความมุ่งมั่นให้เกิดผลตามเป้าประสงค์หรือเป้าหมายตามตัวชี้วัดที่ตนเองรับผิดชอบอย่างจริงจังเพราะหากปราศจากศรัทธาแล้วก็เสมือนทำนาแต่ไม่มีพันธ์ข้าวที่ดีก็ไม่สามารถเกิดผลตามต้องการและสิ่งที่ขาดไม่ได้คือมีความเพียรในการปฏิบัติหรือการดำเนินกิจกรรมตามแผนฯ ที่วางไว้ เพียรว่าจะทำอย่างไรให้เมล็ดพันธ์หรือชุมชนปฏิบัติตามเป้าหมายทุกระดับ ด้วยการติดตามความก้าวหน้า มีปัญหาอุปสรรคอะไร ต้องแก้ไขปรับปรุงอย่างไรเพื่อให้ผลเป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ ผู้บริหารหรือผู้นำของชุมชนก็ต้องมีการกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด

การกำกับดูแลของผู้บริหารหรือผู้นำชุมชน เป็นการประยุกต์ในข้ออุปมาที่ว่า มีปัญญาเป็นแอกและไถ ด้วยการกำกับดูแลการดำเนินงานของชุมชนด้วยการมีมุมมอง มีวิธีคิดที่จะควบคุมแนวทางการดำเนินงานให้ผ่านปัญหาอยู่ตลอดเวลา และวิธีการที่ทำให้ชุมชนเกษตรกรเกิดความยั่งยืนหรือดำรงอยู่ตลอดไป และการทำให้เกิดปัญญาเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์หรือเป้าหมายของชุมชน

3. การแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระดับประเทศ

สภาพสังคมในปัจจุบันยังปรากฏผลกระทบจากการพัฒนาโดยมีความเหลื่อมล้ำในเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และความเหลื่อมล้ำในสิทธิต่าง ๆ โดยความเหลื่อมล้ำเรื่องราวได้เป็นสิ่งที่วัดและเห็นได้งายที่สุดและมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับปัญหาสุขภาพและปัญหาสังคม ซึ่งมีผลการศึกษาพบว่า ประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำมาก เช่น สหรัฐอเมริกา และอังกฤษ มีปัญหาสุขภาพและสังคมมาก ในขณะที่ประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำน้อย เช่น ญี่ปุ่น และประเทศสแกนดิเนเวีย มีปัญหาสุขภาพน้อย ทั้งนี้ สังคมใดมีความเหลื่อมล้ำมาก จะมีความรุนแรงมาก เช่น การฆ่ากันตาย (ประเวศ วะสี, 2557) ดังนั้น จึงสามารถนำหลักธรรมาประยุคดีสูตร ๓ ประการ ๓ ประการ และจกัถวัตติสูตรมาประยุกต์ใช้กับสังคมระดับประเทศได้โดยการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างด้วยการมองโครงสร้างของประเทศประกอบด้วยระบบย่อย ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม และระบบ

การเมืองการปกครอง ซึ่งทุกระบบเป็นเหตุปัจจัยอิงอาศัยซึ่งกันในระบบองค์รวมตามอัครคัมภีร์พุทธธรรม พร้อมกันพัฒนาคุณธรรมของธรรมราชาให้เกิดเป็นคุณสมบัติของผู้นำประเทศตามจักรวัตติสูตร และนำข้อปฏิบัติในการบริหารบ้านเมืองอันประเสริฐที่เรียกว่าจักรวรรดิวัตร 12 เช่น การให้ความคุ้มครองแก่สัตว์จำพวกเนื้อ และนการกระจายรายได้ให้ประชาชนและให้ความสงเคราะห์แก่ผู้ยากไร้อย่างทั่วถึง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) มาประยุกต์ใช้เป็นหลักการและกำหนดเป็นนโยบายในการบริหารประเทศด้วยข้อธรรมที่ให้ความสำคัญและสนับสนุนการทำเกษตรกรรมของเกษตรกร อนุรักษ์พันธุ์สัตว์ ช่วยเหลือและสนับสนุนเงินทุนให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมให้เลี้ยงชีพชอบและสุจริต เป็นต้น

สำหรับวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประเทศเนื่องจากประเทศไทยประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นกิจกรรมการผลิตของระบบเศรษฐกิจ จึงสมควรนำกฎทันตสูตรมาประยุกต์ใช้ โดยการพัฒนาอาชีพการงานในระดับบุคคล ด้วยการสนับสนุนปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร พ่อค้า และให้เบียดเบียนเงินเดือนแก่ข้าราชการในโอกาสอันควร ซึ่งเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจในการพัฒนาอาชีพการงานของแต่ละอาชีพ อันเป็นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบ ด้วยการให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นภาคนำและค้ำจุนถึงถึงผลผลิตและรายได้ของทุกภาคส่วนทั้งภาคเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และภาคราชการอย่างเป็นองค์รวมเพราะมีผลซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจางสมุปบาท โดยเมื่อประชาชนกินดีอยู่ดียอมไม่มีใจผู้ร้ายหรือมีผลดลง และไม่ต้องปราบปรามใจผู้ร้ายด้วยวิธีฆ่าหรือจองจำ เพราะพวกโจรที่เหลือจะพากันเบียดเบียนชาวบ้าน แต่ใช้วิธีการจัดการทางเศรษฐกิจที่ดี ได้แก่ 1) แจกจ่ายหรือเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินแก่กสิกรที่ขะมักเขม้นในการกสิกรรมและโครักรกรรมในโอกาสอันควร 2) จุนเจือหรือเพิ่มทุนแก่พ่อค้าที่ขะมักเขม้นในพาณิชยกรรมโอกาสอันควร และ 3) ให้เบียดเบียนและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันในโอกาสอันควร การปฏิบัติดังกล่าวนอกจากเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแล้วยังเป็นการลดต้นทุนแก่เกษตรกรและพ่อค้า รวมทั้งเพิ่มรายได้และเพิ่มอำนาจซื้อซึ่งเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจแก่ข้าราชการ โดยฝ่ายบ้านเมืองก็มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการจัดเก็บภาษีได้เพิ่มขึ้น

สรุป

พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลทั้งเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมโดยตรง และใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาเชื่อมโยงจากสิ่งให้เห็นได้ง่ายไปยังสิ่งที่เห็นได้ยาก ดังข้อความตามกสิกรรมทวาทสูตรการทำหน้าที่จิตใจและมีผลเป็นอมตะ ซึ่งหลักธรรมคำสอนล้วนแล้วแต่สนับสนุนโน้มน้าวไปเพื่อที่สุดแห่งทุกข์ โดยก้าวเข้าสู่มรรควิธีตามอริยมรรคมีองค์ 8 ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขที่เป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการที่พึงแสวงหา 3 ระดับ ทั้งในประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์สูงสุด ตลอดจนจนการปฏิบัติตามหลักธรรมพหุคัมภีร์ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ครอบคลุมภารกิจ และกิจกรรมในการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันสำหรับเกษตรกรและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบุคคลใดปฏิบัติดังนี้ หลักธรรมคำ

สอนของพระพุทธศาสนาย่อมบูรณาการกับความรู้และการประพฤติปฏิบัติตามกิจกรรมด้านอาชีพการงาน และหากปฏิบัติอยู่เป็นประจำจนกลายเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลนั้น ย่อมถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีทั้งปัญญาใน อาชีพการงานและปัญญาในทางธรรม และมีความเป็นอยู่ที่ไม่ประมาทด้วยการมีหลักธรรมนำชีวิตและ ผสมผสานหรือบูรณาการกับวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในสังคมเกษตรกรรม ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์สุข สมควรแก่ฐานานุกรม โดยโน้มนำให้ไม่ตกอับ และที่สุดแห่งทุกข์เป็นอันหวังได้ อันกล่าวได้ว่าเป็น พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมแนวเกษตรกรรม ที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมทั้งระดับ บุคคล ระดับชุมชน และการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระดับประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- เดชา ศิริภัทร. (2554). *เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สมุทรสาคร: พิมพ์ดี.
- เดียน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา*. นครชัยศรี: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.
- ประเวศ วะสี. (2557). *พลังขับเคลื่อนการจัดการตนเองบนแผ่นดินไทย*. สมุทรสาคร: พิมพ์ดี.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรมฉบับขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สงบ เชื้อทอง. (2558). *รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://psiba.blogspot.com/2012/03/political-science-in-buddhist-approach.html> [16 พ.ย.].